

ดุริยางค์ในราตรี : กลวิธีการประพันธ์ในกวีนิพนธ์ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี

ปรีศนิกรณ์ พลายกำเนิด^๑

Pratsaneeporn Phlaykumnerd

ทรงธรรม ปานสุก^๒

Songtham Pansakun

บทคัดย่อ

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงได้รับการถ่ายทอดความรู้ทางภาษา วรรณคดี และศิลปะไทยเป็นอย่างดีตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ทรงเชี่ยวชาญทั้งหลักภาษา วรรณคดีไทย และการแต่งคำประพันธ์ ศาสตราจารย์ ดร.ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา พระอาจารย์ผู้ถวายการสอนภาษาไทยและภาษา สันสกฤตที่คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย กล่าวถึงพระปรีชาสามารถด้านภาษาไทยของ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ว่า ทรงเป็นผู้ดำรงรักษามาตรฐานของภาษาไทยได้อย่างดียิ่ง เอกลักษณะที่เด่นชัดของพระองค์ คือ ทรงใช้ภาษาง่าย ๆ ไม่ทรงใช้ศัพท์หรูหราหรือเข้าใจยากดังสะท้อนให้เห็นในบทพระราชนิพนธ์ต่าง ๆ บทพระราชนิพนธ์ในพระองค์ที่ไพเราะและได้รับการยกย่องนั้นมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่บทพระราชนิพนธ์ที่แสดงพระปรีชาสามารถทั้งด้านการแต่งกลอน และความเข้าใจลึกซึ้งด้านเพลงไทยซึ่งวิธีการนำเสนอของพระองค์มีความไพเราะ เปี่ยมด้วยคุณค่าทางวรรณศิลป์ และผสมกลมกลืนระหว่างใจความและทำนองเพลงไทยอย่างไม่มีที่ติ คือบทกวีนิพนธ์ “ดุริยางค์ในราตรี”

ผลการวิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์ บทพระนิพนธ์นี้ทรงอ้างถึงบทร้องเก่าและทรงนำมาแปลงเป็นส่วนหนึ่งของบทพระนิพนธ์ ปรากฏการใช้ฉันทลักษณ์ในการประพันธ์แบบกลอนสุภาพ สะท้อนสรวรรณคดีแบบไทย ๒ ประเภท คือ เสาวรจนิและสัลลาปังคพิไสย ปรากฏภาพพจน์อุปมา บุคคลวัต อติพจน์ และนาฏกรรมการใช้ภาษา ถือเป็นภาษาในระดับกึ่งทางการ แต่ทรงสรรคำเพื่ออรรถรสในการประพันธ์บทร้อยกรองกวีนิพนธ์นี้มีเนื้อหาที่บุคคลทั่วไปสามารถเข้าใจและเข้าถึงเจตนารมณ์ของพระองค์ได้อย่างชัดเจน อีกทั้งแก่นเรื่องที่ทรงใช้สื่อสารยังให้แง่คิดและขัดเกลาสังคมได้ดีเป็นอย่างยิ่ง

คำสำคัญ : สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี กลวิธีการประพันธ์ ดุริยางค์ในราตรี

^๑ นักภาษาโบราณ สำนักหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร

Ancient Language Official, National Library of Thailand, The Fine Arts Department

^๒ อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

Lecturer, Oriental Language Department, Faculty of Archaeology, Silpakorn University

โครงเรื่อง

การนำเรื่อง: กวีนิพนธ์ “ดุริยางคในราตรี” มีการเปิดเรื่องโดยการพรรณนาฉาก กล่าวคือ เป็นการพรรณนาความงามของธรรมชาติขณะที่เดินท่องไปในป่ายามกลางคืนเพียงคนเดียว การเปิดเรื่องเช่นนี้ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงปูเรื่องราวด้วยฉากการเริ่มต้นเดินตั้งแต่ต้นด้วยอารมณ์ของตัวละครที่เพลิดเพลินและหลงใหลในมนต์เสน่ห์ของธรรมชาติ เพื่อจะส่งผ่านอารมณ์ไปสู่สิ่งที่มากระทบจิตใจขณะเดินลึกเข้าไปเรื่อย ๆ ผ่านคอนคีนจนถึงห้วงอารมณ์สุดท้ายเมื่อรุ่งเช้าของอีกวัน

การดำเนินเรื่อง: สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงใช้การเล่าในมุมมองของตัวละครสมมติ ให้ตัวละครนั้นเป็นผู้ดำเนินเรื่อง โดยเริ่มจากการเดินท่องป่าในยามกลางคืนและชมความงามธรรมชาติเพียงผู้เดียว ทรงใช้ความงามธรรมชาติแทนรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ซึ่งตัวละครเป็นผู้ประสบและลุ่มหลงยึดติดการพรรณนาในช่วงต้นจึงค่อนข้างหนักไปในการให้ภาพความสุข เพื่อที่จะสื่อว่าความหลงใหลที่ตัวละครสัมผัสนั้นทำให้เกิดความสุขอย่างแท้จริง ตัวแปรสำคัญของเรื่องนี่คือ “เสียงขอ” ซึ่งสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงเจตนาให้เป็นเสียงจากใครสักคนที่ผ่านประสบการณ์ชีวิตทั้งสุขและทุกข์มามาก จึงบรรเลงตั้งแต่เพลงเบา ค่อย ๆ ไล่ตัวละครให้ถ่ายทอดอารมณ์ทุกข์ตามบทเพลงไปเรื่อย ๆ จนถึงเพลงที่หนักขึ้นเมื่อเวลาล่วงไปจนคอนคีน และสุดท้ายคือตอนใกล้รุ่ง ทำนองเพลงในเวลานี้จึงบีบคั้นอย่างที่สุดเพื่อส่งอารมณ์ไปให้ถึงจุดจบของเรื่อง

ปมของเรื่อง: “ดุริยางคในราตรี” มีปมสำคัญของเรื่องคือความลุ่มหลงที่ดูเหมือนมีความสุขแท้ที่จริงตัวละครมีความสุขและสะท้อนอารมณ์ตามเสียงดนตรีที่ได้ยินออกมาเรื่อย ๆ กวีนิพนธ์เรื่องนี้ปมของเรื่องไม่ใช้การตัดสินใจของตัวละครเช่นวรรณกรรมอื่น ๆ แต่เป็นความรู้สึกที่บีบคั้นหัวใจตลอดการเดินทางอารมณ์เข้าไปในป่า

วิกฤต: เหตุการณ์ที่บีบคั้นจนถึงขีดสุดของกวีนิพนธ์เรื่องนี้ คือ เสียงขอที่บรรเลงเพลงพญาโศกตอนใกล้รุ่ง เพลงพญาโศกนั้นเป็นตัวแทนของการส่งอารมณ์ที่เศร้าที่สุดมากระทบใจตัวละคร ตัวละครจึงถ่ายทอดความรู้สึกผ่านวรรคที่ว่า “โอวันใดไม่ประสบพบพัตตรา เหมือนว่าไฟผลาญลาญดวงใจ” ซึ่งนับว่าถ่ายทอดความรู้สึกของผู้ที่ระลึกถึงคนรักได้ชัดเจน ว่าหากวันใดที่ไม่ได้เจอหน้ากัน ความโศกเศร้านั้นถาโถมราวกับไฟที่มอดไหม้ไปทั่วหัวใจ

จบเรื่อง: การจบเรื่องของกวีนิพนธ์เรื่องนี้ถือเป็นจุดเด่น และเป็นเหตุผลสำคัญที่ทำให้บทพระราชนิพนธ์ได้รับการยกย่องว่าเป็นฝีมือการประพันธ์ชั้นครู เนื่องจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงใช้วิธีการแต่งตลกกลับอารมณ์ของผู้ฟังอย่างฉับพลันดังบทสุดท้ายที่ว่า “เพลงขอเบาเสียงเปลี่ยนทาง วังเวงอยู่กลางป่าใหญ่ เสียงขอขาดเสียงชะงักไป สายขอขาดในทันที”

แก่นเรื่อง/แนวคิด

บทกวีนิพนธ์ “ดุริยางค์ในราตรี” นี้ ทรงพระราชนิพนธ์โดยวางโครงเรื่องไว้ว่า ชีวิตของมนุษย์มักหลงติดอยู่กับรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ซึ่งหากมองผ่าน ๆ จะเหมือนมีความสุข แต่แท้ที่จริงแล้วเป็นความทุกข์ที่เกิดจากความลุ่มหลงและเป็นภัยต่อชีวิต ทรงสื่อเรื่องรูป รส กลิ่น เสียงผ่านบทประพันธ์ เช่น ในวรรค “ชมรุกขฉายาเปลิดเปลิน” (รูป) “รสรื่นชื่นหว่างทางเดิน” (รส) “หอมกลิ่นอุณปารাত্রีแล้ว” (กลิ่น) “เรไรจักจั่นสนั่นร้อง” (เสียง) จากนั้นทรงใช้ความงามของธรรมชาติในยามราตรี สร้างภาพเหมือนดังไปอยู่ในป่า และได้ยินเสียงขอของใครคนหนึ่งที่มีประสบการณ์ชีวิต ผ่านทั้งความสุขและความทุกข์ การดำเนินเรื่องทรงอ้างถึงบทร้องเก่านำมาแปลงเป็นส่วนหนึ่งของบทพระนิพนธ์สะท้อนอารมณ์ด้วยเพลงเบา ๆ แล้วค่อย ๆ หนักขึ้นเมื่อเวลาล่วงไปจนมาจบที่ด้วยเพลงพญาโศกในตอนใกล้รุ่งสาง แล้วใช้วิธีแต่งตลกกลับอารมณ์ของผู้ฟังด้วยบทที่ว่า “เพลงขอเบาเสียงเปลี่ยนทาง วังเวงอยู่กลางป่าใหญ่ เสียงขอขาดเสียงชะงักไป สายขอขาดในทันที” ^๓

ฉาก/ตัวละคร

บทกวีนิพนธ์ “ดุริยางค์ในราตรี” ใช้การดำเนินเรื่องโดยมีฉากหลักของเรื่องราวเป็นป่าและธรรมชาติ ในเวลากลางคืนดำเนินไปจนถึงรุ่งเช้าของอีกวัน ข้อสังเกตที่น่าสนใจคือ ฉากในกวีนิพนธ์จะเปลี่ยนไปตาม “เสียงดนตรี” ที่สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงกำหนดให้เป็นตัวแปรสำคัญในการผันอารมณ์ของตัวละครเข้าสู่ห้วงความรู้สึกต่าง ๆ หลากหลายมิติ เป็นอารมณ์ที่แผ่วเบาเรื่อยไปจนถึงเข้มข้นและบีบคั้น ฉะนั้นฉากที่ปรากฏจะมีฉากหลักเป็นธรรมชาติผืนป่าในเวลากลางคืน และธรรมชาติในรุ่งเช้าของอีกวัน อาจมีฉากสถานที่อื่น ๆ เช่น ห้อง หรือบ้าน แทรกมาตามความรู้สึกชั่วขณะของตัวละคร

“ดุริยางค์ในราตรี” ดำเนินเรื่องโดยถ่ายทอดมุมมองของผู้ประพันธ์ผ่านตัวละคร ซึ่งปรากฏตัวละครเพียงตัวเดียวนั่นคือผู้เล่าเรื่องว่าได้ท่องเที่ยวไปนในป่ายามกลางคืน แล้วพบเจอกับความรู้สึกนึกคิดแบบใดบ้าง ตัวละครที่ทรงนำเสนอเป็นตัวละครแบบกลม คือเป็นตัวละครที่มีมิติ ผ่านประสบการณ์ชีวิตทั้งบวกและลบ มองโลกทั้งในแบบที่ลุ่มหลงจนคิดว่าสิ่งที่พบเจอเรียกว่าความสุข และในแบบที่ตระหนักรู้ว่าโลกใบนี้มอบความทุกข์อะไรแก่เขาบ้าง ทั้งนี้สิ่งเร้าที่มีอิทธิพลอย่างมากกับตัวละครนั้นคือ “เสียงขอ” ที่บรรเลงเพลงไทยและนำเสนออารมณ์ของตัวละครที่สอดคล้องกับท่วงทำนองของเพลงได้อย่างลงตัว

^๓ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, กาลเวลาที่ผ่านเลย (พิมพ์ครั้งที่ ๓: เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๕๔) หน้า ๓๐.

รูปแบบและกลวิธีการประพันธ์

๑. การใช้ฉันทลักษณ์

จากบทกวีนิพนธ์ “ดุริยางค์ในราตรี” สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงใช้การนำเสนอเนื้อหาด้วยรูปแบบฉันทลักษณ์กลอนสุภาพแต่สอดแทรกฉันทลักษณ์กลอนบทละครในวรรคระดับของบทแรก กล่าวคือ กลอนสุภาพเป็นลักษณะคำประพันธ์ที่ใช้ถ้อยคำและทำนองเรียบง่ายถือเป็นแม่บทของกลอนทุกชนิด จำนวนของคำในแต่ละวรรคอาจมีตั้งแต่ ๗ – ๙ พยางค์ ตามแต่ใจความและสัมผัสไพเราะ ส่วนกลอนบทละคร แต่งขึ้นเพื่อใช้ในการเล่นละคร ต้องอาศัยทำนองขับร้องและเครื่องดนตรีประกอบ จำนวนคำของแต่ละวรรคจึงไม่เท่ากัน อาจมีตั้งแต่ ๖ – ๙ พยางค์ แต่ที่ปรากฏว่าใช้มากที่สุด คือ ๖ พยางค์ จุดเด่นของกลอนบทละครคือ วรรคระดับ จะใช้คำพูดเพียงสองคำ ก็ถือว่าเต็มวรรค โดยลักษณะสัมผัสในวรรคและระหว่างวรรค นิยมใช้แบบกลอนสุภาพ คือแต่งเป็นตอน ๆ พอจบตอนหนึ่ง ขึ้นตอนต่อไปใหม่ ไม่ต้องรับสัมผัสไปถึงตอนที่จบ เพราะอาจเปลี่ยนทำนองตามบทบาทตัวละคร

ดุริยางค์ในราตรีเป็นกวีนิพนธ์ที่ผสมผสานลักษณะเด่นของคำประพันธ์ทั้งสองรูปแบบไว้อย่างลงตัว และไม่เคร่งครัดตามขนบมากนัก กล่าวคือวรรคระดับในบทแรกจะขึ้นต้นด้วย “ราตรี” คือมีเพียงสองพยางค์อย่างกลอนบทละครซึ่งถือว่าเต็มวรรค ส่วนวรรคต่อ ๆ ไปมีจำนวนตั้งแต่ ๖ – ๘ พยางค์อย่างกลอนสุภาพตามแต่สัมผัสคล้องจองและความหมายในแต่ละวรรค

๒. สัมผัส

บทกวีนิพนธ์ “ดุริยางค์ในราตรี” ใช้การส่งสัมผัสระหว่างวรรคตามรูปแบบคำประพันธ์กลอนสุภาพ และส่งสัมผัสในวรรคเพื่อสุนทรีย์ในการอ่าน ในการส่งสัมผัสระหว่างวรรคจะคงรูปแบบตามฉันทลักษณ์กลอนสุภาพ แต่ไม่ได้เคร่งครัดในตำแหน่งพยางค์ที่รับสัมผัสระหว่างวรรค คือคำสุดท้ายในวรรคระดับจะสัมผัสสระกับพยางค์ที่ ๒ – ๓ หรือ ๔ ก็ได้ในวรรครับ ขึ้นอยู่กับความสละสลวยเป็นสำคัญ ส่วนคำสุดท้ายในวรรครับจะสัมผัสสระกับคำสุดท้ายในวรรครอง และคำสุดท้ายในวรรครองอาจสัมผัสสระหรือไม่ก็ได้ในวรรคส่ง มีการแบ่งคำในวรรคตามจังหวะและความหมาย ดังตัวอย่าง

‘ราตรี	รัศมี/จันทร์แจ่ม/เวหา
สว่างส่อง/ต้องไม้/ในพนา	ชมรุก/ฉายา/เปลิดเพลิน’

จากบทที่ยกมาข้างต้น จะเห็นการส่งสัมผัสที่ไม่เคร่งครัดตำแหน่ง แต่จะเน้นความไพเราะและสอดคล้องในความหมายเป็นสำคัญ หากพิจารณาอีกแง่มุมหนึ่งกวีนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ

ยังแสดงให้เห็นความเรียบง่ายของการประกอบความในวรรค คำศัพท์ที่ใช้ไม่ใช่ศัพท์พื้นฐานทั่วไป แต่แสดงพระอัจฉริยภาพทางภาษาในระดับที่ผู้อ่านทั่วไปสามารถเข้าถึงเจตนาได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ยังมีการสรรคำที่ละเมียดละไมและแสดงนาฏการของธรรมชาติได้อย่างน่าชม

การส่งสัมผัสในวรรคนั้น ถือเป็นจุดเด่นด้านคุณค่าเชิงวรรณศิลป์ของกวีนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ เนื่องจากการส่งสัมผัสในวรรค เป็นการสัมผัสพยัญชนะและสระ ซึ่งไม่ใช่ข้อบังคับหรือขนบตายตัวของการแต่งคำประพันธ์ แต่เป็นกลวิธีที่ช่วยให้บทประพันธ์นั้น ๆ สละสลวยและชวนฟังมากขึ้น กลวิธีการแต่งแบบสัมผัสในวรรคทั้งสระและพยัญชนะจึงไม่ปรากฏบ่อยนักในกวีนิพนธ์ทั่วไป เพราะต้องอาศัยประสบการณ์และความสามารถทางภาษาของกวี ซึ่ง “ดุริยางคในราตรี” ปรากฏกลวิธีการส่งสัมผัสในวรรคเดียวกัน ทั้งสัมผัสสระและพยัญชนะเป็นการสรรคำที่สละสลวยและให้เสียงสัมผัสแพรวพราวสะท้อนนาฏการ จินตภาพ และปฏิภาณกวีอย่างชัดเจน ดังตัวอย่าง

‘ขอประเลง/เพลง “เทพ/บรรทม”

ร่ำนิว/ประพรม/ทำนองฝัน

บำเรอองค์/ท้าวไท/เทวัญ

ครื่นครื้น/แนวป่า/พนาลี’

จากบทที่ยกมาข้างต้น วรรคระดับ “ขอประเลงเพลงเทพบรรทม” พบสัมผัสเสียงสระ /e/ ในคำว่า ‘เลง’ กับ ‘เพลง’ วรรครับ “ร่ำนิวประพรมทำนองฝัน” พบสัมผัสพยัญชนะเสียง /ph/ ในคำว่า ‘พรม’ กับ ‘ฝัน’ วรรครอง “บำเรอองค์ท้าวไทเทวัญ” พบสัมผัสพยัญชนะเสียง /th/ ในคำว่า ‘ท้าว’ ‘ไท’ และ ‘เท’ วรรคส่ง “ครื่นครื้นแนวป่าพนาลี” พบสัมผัสพยัญชนะในคำว่า ‘ครื่น’ กับ ‘ครื้น’ และพบสัมผัสเสียงสระ /a:/ ในคำว่า ‘ป่า’ กับ ‘พนา’

การสรรคำเพื่อให้รับสัมผัสกันในวรรค นอกจากจะเพื่อความสละสลวยของกวีนิพนธ์แล้ว ในด้านความหมายยังช่วยบ่งบอก หรือขยายความให้เห็นภาพชัดเจนอีกด้วย เช่น “บำเรอองค์ท้าวไทเทวัญ” ‘ท้าวไทเทวัญ’ เป็นการใช้คำซ้อนความหมาย ‘ท้าวไท’ และ ‘เทวัญ’ มีความหมายเดียวกันคือ เทพ เทวดา ส่วน “ครื่นครื้นแนวป่าพนาลี” ‘ครื่นครื้น’ เป็นการใช้คำที่มีเสียงพยัญชนะเดียวกันซ้อนความหมาย เพื่อย้ำให้เห็นภาพชัดเจนว่าเป็นเสียงที่กึกก้องอยู่ทั่วแนวป่า ส่วน ‘แนวป่าพนาลี’ เป็นการใช้คำซ้อนความหมาย ‘ป่า’ และ ‘พนาลี’ มีความหมายเดียวกันคือ บริเวณที่มีต้นไม้ขึ้นหนาแน่นติดต่อกันเป็นผืนใหญ่

๓. รสวรรณคดี

“รส” คือ ปฏิกริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดไว้ในวรรณคดีนั้น วรรณคดีตามทฤษฎีรสนี้มีความเห็นว่า วรรณคดีเกิดขึ้นเมื่อกวีมีอารมณ์สะท้อนใจ แล้วถอดถ่ายทอดความรู้สึกนั้น

ออกมาในบทประพันธ์ อารมณ์นั้นจะกระทบใจผู้อ่าน ทำให้เกิดการรับรู้และเกิดปฏิกิริยาทางอารมณ์ เป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมารสจึงเป็นความรู้สึกที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่าน มิใช่สิ่งที่อยู่ในวรรณคดี ซึ่งเป็นเพียงอารมณ์ที่กวีถอดถ่ายลงไว้และเป็นตัวทำให้เกิดรสเท่านั้น^๔

เมื่อผู้อ่านได้รับรู้ภาวะที่กวีแสดงไว้แล้วก็จะเกิดอารมณ์ตอบสนองต่อภาวะนั้น ในทางวรรณคดี สันสกฤตเราเรียกว่า “รส” ซึ่งมีทั้งสิ้น ๙ รส เท่ากับจำนวนภาวะและสัมพันธ์กับแต่ละภาวะ ได้แก่ ศฤงคาร รส - ความซาบซึ้งในความรัก เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะรัก หาสยรส - ความสนุกสนาน เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะขบขัน กรุณารส - ความสงสารเป็นอารมณ์ตอบสนองความทุกข์โศก เราทรส - ความแค้นเคืองเป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะโกรธ วีรรส - ความชื่นชมในความกล้าหาญเป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะมุ่งมั่นในการต่อสู้ ภูยานกรร - ความเกรงกลัวเป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ากลัว พิกัตรส - ความเบื่อระอา ชิงชัง เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่ารังเกียจ อัทฤตรส - ความอัศจรรย์ใจเป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะน่าพิศวง ศานตรส - ความสงบใจ เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะสงบ

ทฤษฎีรสอีกทฤษฎีหนึ่งซึ่งเป็นที่รู้จัก และนิยมใช้ศึกษาอย่างแพร่หลายปรากฏในหลักสูตรการเรียนการสอนวิชาภาษาไทยคือ การวิเคราะห์รสในวรรณคดีไทย ซึ่ง “รส” ในวรรณคดีไทยนั้นเกิดจากความงามในการสรรคำ น้ำเสียง ลีลาในการประพันธ์ ภาพพจน์ ตลอดจนความงามในเนื้อหา ตำราไทยแบ่งรสแห่งวรรณคดีเป็น ๔ รส ได้แก่

๑. เสาวรณีย์ คือ การเล่าชมความงามของตัวละครในเรื่อง อาจเป็นตัวละครที่เป็นมนุษย์ อมนุษย์ หรือสัตว์ การชมนี้อาจเป็นการชมความเก่งกล้าของกษัตริย์ ความงามของปราสาทราชวังหรือความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง

๒. นารีปราโมทย์ คือ การกล่าวแสดงความรัก ทั้งการเกี้ยวพาราสีกันในระยะแรก ๆ หรือการพรรณนาบทโอโลมปฏิโลมก่อนจะถึงบทสังวาสนั้นด้วย

๓. พิโรธวาทัง คือ การกล่าวข้อความแสดงอารมณ์ไม่พอใจ ตั้งแต่เรื่องเล็กน้อยไปจนถึงเรื่องใหญ่ เช่น ไม่พอใจ โกรธ ตัดพ้อ ประชดประชัน กระบกระเทียบเปรียบเปรย เสียดสี และด่าว่าอย่างรุนแรง

๔. สัลลาปังคพิไสย คือ การกล่าวข้อความแสดงอารมณ์โศกเศร้า อาลัยรักที่ถ่ายทอดผ่านผู้ประพันธ์ไปสู่ตัวละคร

เมื่อพิจารณาบทกวีนิพนธ์ “ดุริยางคิโนราตรี” ในทัศนะของผู้เขียนนั้นตีความว่าเนื้อหาและแนวคิดที่ส่งผ่านบทกวีนิพนธ์ เป็นเรื่องราวในบริบทแบบสังคมไทยและมีวิธีนำเสนออารมณ์อย่างวรรณคดีไทย ผู้เขียนจึงเลือกใช้แนวคิดรสรวรรณคดีแบบไทย มาวิเคราะห์และตีความกวีนิพนธ์เรื่อง “ดุริยางคิโนราตรี”

^๔ กุสุมา รักษมณี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต (พิมพ์ครั้งที่ ๒: กรุงเทพฯ: ธรรมสาร, ๒๕๔๙) หน้า ๒๔.

เนื่องจากมีความเหมาะสม สอดคล้องกับเนื้อหาบริบทสังคมและเห็นภาพ “รส” ของกวีนิพนธ์ในสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ได้อย่างชัดเจน ดังต่อไปนี้

๑. เสาวرنีย์

การกล่าวชมความงามในกวีนิพนธ์เรื่องนี้ ผู้แต่งนำเสนอภาพความงามของธรรมชาติในป่าโดยใช้ดนตรีเป็นตัวดำเนินเรื่องสำคัญในการผันอารมณ์ดังตัวอย่าง

‘หอมกลิ่นนุ่นปารাত্রีตัว ตรลบแนวลำเนาเขาเขิน
รสรื่นชื่นหว่างทางเดิน เหมือนเชิญให้เด็ดดมชมเชย’

จากบทที่ยกมาข้างต้น ผู้แต่งพรรณนาภาพความงามของธรรมชาติในป่า โดยใช้การสัมผัสด้วยกลิ่นในวรรคที่ว่า “หอมกลิ่นนุ่นปารাত্রีตัว” และ “รสรื่นชื่นหว่างทางเดิน” สร้างจินตภาพว่ากลิ่นของดอกนุ่นนั้นหอมตลบไปทั่วป่าเขา สะท้อนภาพความสุขจากการลุ่มหลงในสัมผัสขณะท่องเที่ยวตลอดแนวทางเดิน

๒. นารีปราโมทย์

กวีนิพนธ์บทนี้ไม่พบการกล่าวถึงความรักแบบเกี่ยวพาราสีหรือไอ้โลมปฏิโลม แต่เป็นการแสดงให้เห็นความเสียใจที่เกิดจากความรัก การพรรณนาจึงค่อนข้างไปในทางร่ำพันรำพันมากกว่าไอ้โลมปฏิโลม ซึ่งผู้เขียนตีความว่าสอดคล้องกับรสสัลลาปังคพิไสย

๓. พิโรธาทัง

กวีนิพนธ์บทนี้ไม่พบการใช้ถ้อยคำเสียดสี หรือแสดงความโกรธ ตัดพ้อ ประชดประชัน เนื่องจากเนื้อหาสะท้อนภาพความสุขจากความลุ่มหลงจนเกิดความทุกข์ ลักษณะการใช้ภาษาประชดประชันจึงไม่ปรากฏในกวีนิพนธ์บทนี้

๔. สัลลาปังคพิไสย

การใช้ถ้อยคำแสดงความโศกเศร้า อาลัยรัก ปรากฏในกวีนิพนธ์บทนี้ในลักษณะของความทุกข์ที่เกิดจากความลุ่มหลงและสะท้อนอารมณ์แต่ละช่วงเป็นเพลงไทยตั้งแต่เพลงที่สื่ออารมณ์จากเบาไปจนกระทั่งหนักขึ้น และจบด้วยเพลงพญาโศก ตัวอย่างเช่น

‘เสียงซอคลอเพลง“พญาโศก” ก้องโตรกซอกเขาภูผา
ไฉวันใดไม่ประสบพบพักตรา เหมือนว่าไฟผลาญลาญดวงใจ’

จากบทที่ยกมาข้างต้น ในบาทสุดท้าย แปลงมาจากบทร้องเพลง “พญาโศก” ท่อนที่ว่า ‘ไฉวันใดมิได้พบประสบพักตร้าหวอกจะหักเสียให้ได้หวานอรุณน้ำตาก็ตกในกลายไฟเผาเรือนรอนชีวิ..’ ประพันธ์โดย พระประดิษฐไพเราะ (มี ดุริยางกูร) กวีใช้เสียงเพลงไทยเป็นตัวดำเนินเรื่อง โดยในช่วงต้นของกวีนิพนธ์จะใช้เพลงที่ค่อนข้างเบา เพื่อสื่ออารมณ์ที่เหมือนสุขแต่แฝงเศร้าทีละนิด เมื่อดำเนินเรื่องถึงเพลง

“พญาโคก” ผู้แต่งสะท้อนภาพของความโศกว่าก็กก้องและแทรกซอนไปจนตลอดแนวหา ตัวละครระลึกถึงคนรักว่าหากวันใดที่ไม่ได้เจอหน้ากัน ความโศกเศร้านั้นถ้าโถมรากับไฟที่มอดไหม้ไปทั่วหัวใจ

การใช้ภาษา

๑. ภาพพจน์

ภาพพจน์ เป็นการใช้อ้อยคำสำนวนโวหารที่ทำให้ผู้อ่านนึกเห็นเป็นมโนภาพ หรืออ้อยคำที่เรียบเรียงอย่างมีชั้นเชิงเป็นโวหาร มีเจตนาให้เกิดต่อความคิด ความเข้าใจของผู้ฟังถ่ายทอดอารมณ์และก่อให้เกิดจินตนาการได้ลึกซึ้งกว่าการบอกเล่าอย่างตรงไปตรงมา

ภาพพจน์ที่ใช้ในการสื่อสารมีหลากหลายประเภท จากกวีนิพนธ์ “ดุริยางคในราตรี” ปรากฏภาพพจน์ที่สำคัญและเด่นชัด ๔ ประเภท คือ

๑. อุปมา เป็นการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับอีกสิ่งหนึ่งโดยธรรมชาติแล้วมีสภาพที่แตกต่างกัน แต่มีลักษณะเด่นร่วมกันและใช้คำที่มีความหมายว่า เหมือนหรือคล้ายเป็นคำแสดงการเปรียบเทียบ เพื่อเน้นให้เห็นจริงว่า เหมือนอย่างไร ในลักษณะใด ได้แก่ คำว่า เหมือน เสมือน ดัง คล้ายดุษ ประหนึ่ง ปาน เพียง ราว เทียบ เทียม เช่น เฉก ดังตัวอย่าง

‘ลมอวลระคนปนกลิ่น

ดั่งประทีปเสาวรภัยอบเนย

ลมโบกต้ององค์ลงรำเพย

ลมเอยเคยถนอมกล่อมใจเรา’

จากบทที่ยกมาข้างต้นทรงใช้การเปรียบเทียบถึงลมที่อวลอวลเคล้ากันจนได้กลิ่น ซึ่งกลิ่นนั้น “ดั่งประทีปเสาวรภัยอบเนย” กล่าวคือ กลิ่นที่ลมอวลอวลเคล้ากันนั้น หอมชื่นใจดั่งกลิ่นของเครื่องหอมที่ฟุ้งอยู่บนหมอน โดยใช้คำที่มีความหมายว่าเหมือนหรือคล้าย คือคำว่า ‘ดั่ง’ แสดงการเปรียบเทียบเพื่อเน้นให้ผู้อ่านเห็นภาพว่า ‘กลิ่น’ ที่ได้สัมผัสนั้นมีลักษณะเช่นใด

๒. บุคคลวัต เป็นการเปรียบเทียบโดยนำเอาสิ่งไม่มีชีวิตหรือมีชีวิต แต่ไม่ใช่คนมากล่าวถึงราวกับเป็นคนหรือทำกิจรยาอาการอย่างคน ผู้รับสารจะมองเห็นภาพสิ่งนั้นเคลื่อนไหวทำกิจรยาอาการเหมือนคนมีอารมณ์ความรู้สึก และสามารถสื่อความรู้สึกนั้นมาสู่ผู้รับสารได้ ดังตัวอย่าง

‘ยามดึกเดือนแอบแนบเมฆ

วิเวกมีดสนิทมิวิต

ลมเคยพัดส่งดลเมตรมฤดี

กลิ่นมาลีพลอยจากกลิ่นไป’

จากบทที่ยกมาข้างต้น กวีกล่าวถึงธรรมชาติ คือ ท้องฟ้าและสายลม ซึ่งไม่ใช่สิ่งมีชีวิตเช่นเดียวกับมนุษย์ ให้กระทำกิจรยาเดียวกับมนุษย์ในวรรคที่ว่า “ยามดึกเดือนแอบแนบเมฆ” ทรงสื่อให้ ‘เดือน’

ที่หมายถึงดวงจันทร์นั้นทำกริยาเดียวกับมนุษย์ คือแอบอยู่แนบกับเมฆซึ่งในข้อเท็จจริงดวงจันทร์ไม่สามารถแอบหรือแนบกับสิ่งใดได้ กวีจึงต้องใช้ภาพพจน์บุคคลวัตเพื่อให้ผู้ฟังเกิดจินตภาพตรงตามเจตนาของกวีมากที่สุด

๓. อติพจน์ เป็นการกล่าวเกินจริงเพื่อย้ำความหมาย ให้ผู้ฟังรู้สึกว่หนักแน่นจริงจังเน้นความรู้สึกให้เด่นชัดและน่าสนใจ โดยไม่เน้นความเป็นจริง เพราะต้องการให้ผู้รับสารเห็นภาพ เกิดความซาบซึ้งและประทับใจ ดังตัวอย่าง

‘เสียงซอคลอเพลง “พญาโคก” ก้องโตรกชอกเขาภูเขา
ไอวันใดไม่ประสบพบพัตตรา เหมือนว่าไฟลาญลาญดวงใจ’

จากบทที่ยกมาข้างต้น ทรงใช้การกล่าวเกินจริงให้เกิดจินตภาพ และเน้นย้ำความรู้สึกของตัวละครในบาทที่ว่า “ไอวันใดไม่ประสบพบพัตตรา เหมือนว่าไฟลาญลาญดวงใจ” เป็นการกล่าวเกินจริงว่า หากวันใดไม่เห็นหน้า ในหัวใจก็เหมือนมีไฟมาเผาเผา เพื่อสื่อให้ผู้อ่านเข้าใจถึงความทุกข์ทรมานของตัวละครที่ต้องพรากจากคนรัก จึงแทนภาพความเจ็บปวดนั้นด้วยถ้อยคำที่เกินจริง ซึ่งตามข้อเท็จจริงนั้นในหัวใจไม่ได้มีเปลวไฟที่เป็นรูปธรรมมาเผาเผาให้มอดไหม้ได้

๔. นาฏการ เป็นการใช้ถ้อยคำแสดงการเคลื่อนไหวที่สวยงาม เพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพเข้าใจ และเกิดจินตนาการตามถ้อยคำที่ถ่ายทอด ดังตัวอย่าง

‘ซอบรรเลงเพลง “เทพบรรทม” รำนี้วประพรมทำนองผัน
บำเรอองค์ท้าวไทเทวัญ ครื่นครันแนวป่าพนาลี’

จากบทที่ยกมาข้างต้น ทรงใช้ถ้อยคำแสดงการเคลื่อนไหวเพื่อให้ผู้อ่านเห็นภาพ ในวรรคที่ว่า “รำนี้วประพรมทำนองผัน” แสดงนาฏการการบรรเลงดนตรีเพื่อถวายเทพ หรือรุกขเทวดาในป่า การใช้คำว่า ‘รำนี้ว’ ช่วยให้ผู้อ่านเห็นภาพการตั้งใจบรรเลงเพลง ‘เทพบันเทิง’ ของตัวละครได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

๒. ระดับภาษา

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ ทรงพระปรีชาทั้งในด้านภาษาและดนตรี ในด้านภาษานั้นทรงเชี่ยวชาญอย่างยิ่งโดยเฉพาะภาษาบาลี สันสกฤต และเขมร ซึ่งทั้งสามภาษานี้ถือเป็นภาษาที่มีอิทธิพลต่อภาษาไทยในฐานะคำยืม และปรากฏให้เห็นจำนวนมากในกวีนิพนธ์ เนื่องจากต้องอาศัยการสรรคำที่สละสลวยได้ความลงในตำแหน่งต่าง ๆ ในคำประพันธ์ บทพระนิพนธ์เมื่อทรงกล่าวถึงเพลงต่าง ๆ จะทรงอ้างอิงตามบทร้องของเก่า นำมาแปลงเป็นบทพระนิพนธ์ ซึ่งพระองค์ทรงเลือกใช้คำที่เข้าใจได้ง่าย เป็นคำยืมภาษาบาลีสันสกฤตหรือเขมรในภาษาไทย ผู้อ่านจึงสามารถเข้าใจเนื้อหาได้อย่างไม่ยากจนเกินไป

ภาพที่ ๑ ภาพปกหนังสือรวมบทพระราชนิพนธ์ “กาลเวลาที่ผ่านไป”

ในด้านดนตรีพระองค์ทรงพระปรีชาอย่างยิ่งโดยเฉพาะ “ซอด้วง” ฉะนั้นกวีนิพนธ์บทนี้จึงนำเสนอเพลงไทยลงไปด้วย โดยให้เพลงแต่ละเพลงเป็นตัวดำเนินเรื่องราว ซึ่งก็คืออารมณ์ที่ตัวละครปล่อยไปตามภาวะที่มากกระทบจิตใจ

กวีนิพนธ์บทนี้มุ่งนำเสนอแนวคิดเรื่องความลุ่มหลงในรูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส ที่ดูเผิน ๆ ราวกับตัวละครกำลังเพลิดเพลินและมีความสุข แต่แท้ที่จริงความลุ่มหลงเหล่านี้ก่อให้เกิดความทุกข์ในใจ ซึ่งเป็นภัยต่อชีวิต เมื่อกวีนิพนธ์นี้มุ่งนำเสนอไปในทางให้ข้อคิด ภาษาจึงเป็นการสรรคำที่สละสลวยแต่สามารถทำความเข้าใจได้ ไม่ใช่วรรณคดีที่พิจารณาจนเกินไป ถือเป็นภาษาในระดับกึ่งทางการ เพราะทรงเลือกใช้ภาษาที่สนทนากันในชีวิตประจำวัน แต่สรรเอาคำที่สละสลวยจากภาษาต่างประเทศเพื่ออรรถรสในการประพันธ์บทร้อยกรอง

สรุป

บทร้อยกรองเรื่อง “ดุริยางคในราตรี” เป็นบทพระราชนิพนธ์ที่ไพเราะ แสดงถึงพระปรีชาสามารถทางด้านอักษรศาสตร์ของสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี เอกลักษณะที่เด่นชัดของพระองค์ที่ปรากฏในบทพระราชนิพนธ์ คือ ทรงอ้างถึงบทร้องเก่าและทรงนำมาแปลงเป็นส่วนหนึ่งของบทพระนิพนธ์ นอกจากนี้ยังทรงใช้ภาษาที่เข้าใจได้ง่าย สะท้อนให้เห็นพระปรีชาสามารถทั้งด้านการแต่งคำประพันธ์ และความเข้าใจลึกซึ้งด้านเพลงไทย ซึ่งวิธีการนำเสนอของพระองค์มีความไพเราะ เปี่ยมด้วยคุณค่าทางวรรณศิลป์ และผสมกลมกลืนระหว่างใจความและทำนองเพลงไทยอย่างไม่มีที่ติ ดังที่ผู้เขียนวิเคราะห์กลวิธีการประพันธ์ไว้ว่า มีเนื้อหาที่บุคคลทั่วไปสามารถเข้าใจและเข้าถึงเจตนารมณ์ของพระองค์ได้อย่างชัดเจน อีกทั้งแก่นเรื่องที่ทรงใช้สื่อสารยังให้แง่คิดและขัดเกลาสังคมได้ดีเป็นอย่างยิ่ง ควรค่าที่นักวิชาการต่างยกย่องพระองค์เป็น “วิศิษฎ์ศิลปิน” คือผู้เป็นเลิศทางศิลปะ ประเสริฐเลิศกว่าศิลปินทั้งปวง และมีคุณูปการต่องานศิลปะและวัฒนธรรมเป็นอย่างสูง ♦

บรรณานุกรม

กุสุมา รัชชมนี. การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ: บริษัทธรรมสาร, ๒๕๔๙.

เก๋ แดงสกุล. ราชสุตาอาศิรพาหพิสิฐ แนวคิดเรื่องขัตติยนารีและกลวิธีการใช้คำประพันธ์ในกวีนิพนธ์
เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์,
๒๕๕๘.

เทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. กาลเวลาที่ผ่านเลย. พิมพ์ครั้งที่ ๓. เชียงใหม่:
ซิลค์เวอร์ม, ๒๕๕๔.

ดวงมน จิตรจำนงค์, ปญชิกา วรรณชาติ และมนตรี มีเนียม. คุณค่าของบทประพันธ์ในรวมบทกวีนิพนธ์
บ้านเก่าของโชคชัยบัณฑิต. วารสารวิชาการคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ ๔, ๒ (๒๕๕๑)
๗๖ - ๑๐๔.

รื่นฤทัย สัจจพันธุ์. สีสรรพวรรณศิลป์. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ, ๒๕๔๒.

วิเชียร เกษประทุม. ลักษณะคำประพันธ์ไทย. กรุงเทพฯ: พัฒนาศึกษา, ๒๕๕๐.